

Mati Mandel: "Suures osas peaksime rahva lõhenemise ja küllap isegi praeguste eriarvamuste põhjuseid otsima sellest, mis toimus Eestis 1940.–1941. aastal."

Segadusest suhtumises lähiajaloosse

M a t i M a n d e l
Eesti Ajaloomuseum

Ehkki Eesti taasiseseisvumisest on möödunud juba ligi 15 aastat, kohtame suhtumises Eesti lähiajaloo probleemidesse senini väga erinevaid arvamusi.

Kuidas on nõukogude võimu tegevus mõjustanud praegusaegsete eestlaste maailmavaate kujunemist? Ajaloolased ei ole seda põhjalikult lahti mõtestanud. Paljuski pole selge, mis ikkagi juhtus esimesel nõukogude aastal, mis eristab esimest ja teist suurküüditamist ja mis toimus Eesti põllumajanduses 1940. aastate teisel poolel.

1940.–1941. aasta katastroofi olemusest

Suures osas peaksime rahva lõhenemise ja küllap isegi praeguste eriarvamuste põhjuseid otsima just sellest, mis toimus Eestis 1940.–1941. aastal. Eesti Vabariik oli 1919. aasta maareformiga likvideerinud eestlase kui omaaegse maarahva kõige suurema nälja – nälja oma isikliku maalapi järele. Kümned tuhanded inimesed, kellel kuni iseseisva

Eesti riigi kehtestamiseni maa puudus, said selle nüüd. See võttis maailmarevolutsiooni ideoloogidelt võimaluse mõjutada suurt osa Eesti elanikkonnast. Ehkki need, kellele Nõukogude Venemaa näis ideaalse töörahvariigina, ei kadunud Eestist täielikult ka 1930. aastatel. Nende mõju alla jäi osa linnade tööliklassist. Ning sealt leidis okupatsioonivõim endale 1940. aastal talle hädavajaliku kaadrit. Maarahvast mõjutas kommunismiideoloogia hoopis vähem. Tehti rasket tööd oma talumajapidamise arendamiseks ja osati ka elu huvitavaks muuta. Kerkisid moodsad taluhooned, kõikjal tekkisid põllumeeste ja pitsimeeste seltsid, kultuuri- ja naisseltsid. Loodi laulukoore ja rahvatantsurühmi, korraldati kõikvõimalikke kursusi, tegeldi käsitöö ja kodukaunistamisega. Ideoloogilisi eriarvamusi oli sealgi, kuid rahva meelsus ja suhtumine omariiklusse oli siiski küllalt ühtne.

Äike lööb sisse

Äikesepilved kerkisid Eesti kohale juba Nõukogude Liidule baaside lubamisega 1939. aastal. 1940. aasta juunipöörde järel toimunud ei osanud aga enamik

eestlasi ette näha. Kõigepealt kõrvaldati riigi senine juhtkond: viimase ja varasemate valitsuste ning riigikogu koosseisude liikmed, kõrgemad sõjaväelased ja politseiametnikud. Ka paljud tavalised inimesed hakkasid kaduma. Kultuuriühingute tegevus lõpetati. Meedias laiutas Eestile täiesti võõras ja harjumatu ideoloogia, mis tembeldas ühed õigeteks ja teised valedeks. Paljud lugupeetud inimesed sattusid põlu alla, suur osa raamatuidki kuulutati vaenulikuks kirjanduseks. Linnade ja valdade etteotsa pandi inimesed, kellel sageli polnud juhtimiseks mingeid teadmisi ega oskusi. Maareform lõhkus seni küllaltki ühtse külaühiskonna. Varem tundmatu hirmu ja usaldamatuse õhkkond süvenes.

1941. aasta 14. juuni ööl kisti oma kodudest ja veeti lähimatesse raudteejaamadesse 9267 meest, naist ja last. See, mis järgnes, eristab 1941. aasta küüditamist selgelt 1949. aasta küüditamisest: 1949. aastal asustati kõik äraviiud ümber Siberi küladesse, 1941. aastal viis naiste-laste teekond küll Vene küladesse, kuid peredest eraldatud mehed (ja osa naisi) saadeti vangilaagritesse. Arreteerimised ja laagritesse

saatmised jätkusid sakslaste saabumiseni. Sõja puhkemise järel hakkas NKVD jahtima esijoones endisi vapse.

Kodumaa reetmisest

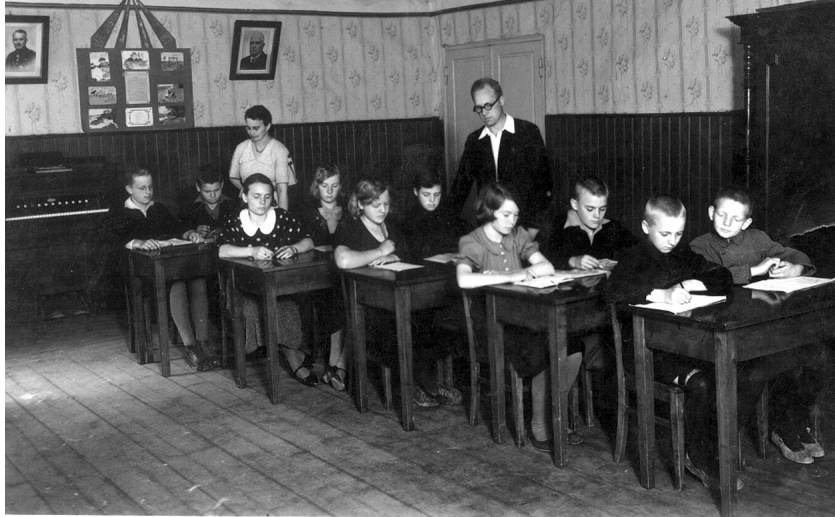
Vangilaagrisse viidute tegevus kvalifitseeriti Vene NFSV seadusi kohaldades kodumaa reetmisena. Millise kodumaa? Tegevus, mille eest karistus langetati, oli toimunud hoopis teises riigis – Nõukogude Venemaa enda tunnustatud Eesti Vabariigis. Stalini juhitud Nõukogude Liit karistas nii iseseisvas Eesti riigis elanud eestlasi, Läti riigis elanud lätlasi ja Leedu riigis elanud leedulasi kui ka Poola riigi koosseisus elanud läänevalgevenelasi ja lääneukrainlasi, nagu oluksid need Vene Föderatsiooni kodanikud. Oleks karistanud soomlasigi, õnnestunuks Talvesõjas Soome täielikult purustada.

Mis siis oli Nõukogude Liidu juhtkonna silmis eestlaste süü? Elukõige kuulmine "kontrrrevolutsioonilisse" organisatsiooni Kaitseliit ja "kontrrrevolutsioonilisse" parteisse Isamaaliit, vapside fašistlikku parteisse (Eesti Vabadussõjalaste Keskliit) ning võitlus töölisklassi "revolutsioonilise liikumise" vastu – see oli väidetavalt politseinike peamine süü. Süü oli ka osavõtt 1918.–1920. aasta sõjategevusest (Eesti Vabadussõjast) Punaarmee vastu.

Millised olid karistused nende "süütegude" eest? Mahalaskmine koos vara konfiskeerimisega. Mõisteti ka leebemaid karistusi – viis kuni kümme aastat vangilaagrit. Seejuures toimus süüdimõistmine mitte kohtus, vaid kohtuväliselt, nn erinõupidamise (kolme NKVD-lase) otsusega, mis oli vastuolus kehtinud konstitutsiooniga ja kriminaalseadusandlusega. Absoluutne enamik laagrikaristuse saanud oli kas juba enne otsuse langetamist nälga surnud või siis suri laagris lähema aasta jooksul, nii et sageli langetati otsus postuumselt.

Ka naised-lapsed surid nälga

Meeste saatusest palju kergemaks ei kujunenud nende perede oma. Naised-lapsed kuulutati "sotsiaalselt ohtlikuks elemendiks", neid ootasid Siberi küla-des ees saatusekaaslased – aastaid varem represseeritud venelased. Neile oli teatatud, et tuuakse vaenlasi – fašiste. Peagi nähti küll, et tegu on samasuguste õnnetute inimestega nagu nad ise,

Johannes Valgmaa (seisab keskel) koolitunnis Kasaril Läänemaal. Arreteeriti 14.06.1941 ja mõisteti nagu kümned teised sõjajärgsed koolijuhid erinõupidamise otsusega surma, põhjuseks loeti kuulumine Kaitseliitu ja Isamaaliitu ning noorkotkaste juhendamine koolis.

ning esialgne võõrastus kadus. Kuid sõjajärgsed Siberi külad olid ise näljas, tulnukatele anti paremal juhul kartulikoori. Mingit toitu polnud küüditatute lastele ette nähtud. Nii suridki esmalt väikelapsed, seejärel suuremad ja siis ka töö eest vaid näljapajukit saanud emad. Vanemateta lapsed saadeti lastekodudesse.

Kirovi oblastisse küüditatud, kes omavahel kirju kirjutasid ning kelle kirjavahetust NKVD jälgis, sattusid uue löögi alla. Raskete olude üle kaebamist käsitati nõukogudevastase tegevusena. Praeguseks on selgunud ka, kes kaaskannatajate peale kaebasid. 1943. aastal algasid kohtuprotsessid ning paljud naised mõisteti sealtsamast asumiselt veel aastateks vangilaagritesse. Hiljem viidi nad tagasi asumispaika, kust Eestisse tagasipöördumise võimalus avanes alles 1950. aastate lõpus, ning ka siis ootasid ees kitsendused ning mõnitused. Keelatud oli asuda kodukohta ja Tallinnasse.

Rahva lõhestamine

Esimesel nõukogude aastal toimunud mõrvad (Eestis tapeti vähemalt 2446 inimest) ning suurküüditamine, mille tagajärjel suur osa laagritesse viiduid (vähemalt 2309 inimest) tapeti, oli Eesti rahva vastu toime pandud genotsiid, samuti kui naiste-laste nälgivatessa küla-desse surema viimine. Kuid märkimata ei saa jätta ka kommunistliku režiimi poolt Eestis toime pandud moraalset kuritööd, mis seisnes inimestevahelise usalduse, senise sõbraliku ja abivalmis läbikäimise ning suhtlemise hävitamises. Olid ju küüditamistes osalised ka eestlased ise,

küll kohaliku võimu esindajatena, kes pidid juures viibima arreteerimistel ja läbiotsimistel, küll miilitsatena. Ka õnnestus NKVD-l eestlaste hulgast värvata hulk "koputajaid", nuhke ja pealekaebajaid, seda juba 1940.–1941. aastal. Toimikutes leidub üksikuid avalikke kaebekirju, enamik "koputajate" teateid, mille originaalid ilmselt hävitati, on kirjas agentuuriandmetena.

Kui algas Saksa okupatsioon, vallandus inimestes õigustatud viha nende vastu, keda peeti toimunud süüdlasteks. Neid hakati otsima ja karistama, seejuures arreteeriti ja lasti maha ka neid, kellel süüd tegelikult polnudki. Pärast sõda karistati omakorda jälle kõiki neid, keda sai süüdistada koostöös sakslastega, olgugi, et sellest "koostööst" oli pea võimatu kõrvale hoida, ja jällegi ei vastanud enamiku inimeste süü karistuse raskusele. Nii lõhestati Eesti rahvas. Oma osa mängis selle süvenemises ka eestlaste sattumine sõjas mõlemale poole rindejoont ning võitjate ja võidetute pooltel olnute saatuse erinevus. Alguse rahva lõhestamisele pani aga nõukogude võim just 1940.–1941. aastal.